



Szerkesztette: Szirmai Viktória

# A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEKTŐL A TÁRSADALMI JÓL-LÉT FELÉ

# A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEKTŐL A TÁRSADALMI JÓL-LÉT FELÉ

SZIRMAI VIKTÓRIA  
(SZERK.)

Kodolányi János Főiskola  
Székesfehérvár  
2015

## A hazai „társadalmi jól-lét” kutatás előzményei<sup>1</sup>

Szirmai Viktória

„A GDP-n túl: a gazdasági teljesítmény és a társadalmi jól-lét mérése” címmel 2009. november 25-én konferenciát rendeztek a Magyar Tudományos Akadémián. A magyarországi tudományos közösség ekkor hallott először a Stiglitz-jelentésről, elismert hazai tudósok tolmácsolásában. A „*Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*” („A gazdasági teljesítményt és a társadalmi fejlődést mérő bizottság jelentése”) című tanulmány a Columbia Egyetem professzora, a Nobel-díjas Joseph E. Stiglitz vezetésével, nemzetközileg ismert és elismert közgazdászok, társadalomkutatók részvételével készült<sup>2</sup> 2009-ben. A riportot a Francia Köztársaság elnöke, Nicolas Sarkozy kérésére készítették. A felkérés célja az volt, hogy vizsgálják meg a 2006-2008-ban kirobbant gazdasági, pénzügyi és társadalmi válság főbb meghatározó tényezőit, egyben keressenek új problémamegoldásokat is.

A jelentés megállapította, hogy a válság egyik számottevő oka, hogy a GDP (vagyis a Gross Domestic Product, a bruttó hazai termék), amely a társadalmi és gazdasági folyamatok méréséhez használt indikátor, nem képes a társadalmi fejlődés mérésére, annak nem megfelelő mutatója, ezért új mérőeszközökre van szükség. Olyanokra, amelyek figyelemmel vannak a fenntartható fejlődés szempontjaira, annak fő pilléreire, a gazdasági, a környezeti és a társadalmi összefüggésekre, közte az egyének társadalmi jól-létére is (*az angol kifejezés: well-being*).

<sup>1</sup> A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

<sup>2</sup> A bizottság munkájában kelet-közép-európai tudósok nem vettek részt.

A jelentés központi gondolata, hogy a termelés- és a gazdaság-orientált mérésekről a mai és a jövőbeni generációk társadalmi jól-létére<sup>3</sup>, annak vizsgálatára kell a hangsúlyokat helyezni. Ez a felfogás a mai korszak egy lényeges paradigmaváltását fejezi ki, azt, hogy nemcsak a gazdaság, a gazdasági folyamatok, hanem a társadalmi összefüggések, az érintett társadalmak mindennapi életviszonyai, közte a jól-léte is fontosak, akár a világban zajló jelenségek értelmezésekor, akár a legkülönbözőbb típusú fejlesztési célok kijelölésekor, akár a társadalmi és gazdasági, politikai problémák, feszültségek kiktűszöbölésének a törekvéseikor is.

A társadalmi tényezők jelentőségét hangsúlyozó szemléletnek természetesen vannak előzményei: számos olyan munkát ismerünk, ahol bírálták a kizárólag gazdasági megközelítésű, főként városfejlesztési koncepciókat, és sürgették a társadalmi vonatkozásokra is összpontosító elemzések szükségességét (például *Dogan, 2004; Kolossov–Loughlin, 2004*). Az „egydimenziós”, vagyis főként gazdasági összefüggésekre koncentráló elemzéseket egy korábbi munkában közvetlen munkatársaimmal együtt én magam is kritizáltam (*Szirmai et al., 2002*). Egy másik nagy kutatás keretében már a gazdasági és a társadalmi tényezők, az akkor még egyértelműen elkülönülő, két-féle típusú versenyképesség összefüggéseit kerestük, egyben részben igazoltuk is (*Szirmai, 2009*).

Az 1970-es és 1980-as évekbeli világ gazdasági szükségletek teremtettk meg (*Dogan* szóhasználatával) az egydimenziós, gazdasági alapú városelméleteket, fejlesztési koncepciókat, ugyanis ezek a felfogások akkor teljes mértékben megfelelőek voltak, hiszen részben kifejezték, részben segítették a világ gazdasági, közte a városhálózati egységesülés folyamatait is.

A volt szocialista országokban az 1990-es évek elején, a gazdasági és társadalmi átmenet időszakában szintén teljes mértékben elfogadottak voltak a globális gazdasági városelméletek, azok megközelítési módjai és az ezekből is adódó városfejlesztési utak is. A kelet- és közép-európai országok számára a globális városokhoz

<sup>3</sup> A társadalmi jól-lét fogalma nyolc tényezőt foglal magába: az anyagi életkörülményeket (ennek keretében a jövedelem, a fogyasztás és a vagyon mutatóit), az egészség, az oktatás, az egyéni aktivitások szempontjait (a munkát is beleértve), a politikai képviselet és a kormányzás, vagyis a politikai érdekérvényesítés mutatóit, a társadalmi és a személyes jellegű kapcsolatrendszerek összefüggéseit, a mai és a jövőbeni környezeti viszonyok és végül a gazdasági és a fizikai jellegű bizonytalanságok dimenzióit (lásd bővebben a kötet különböző tanulmányaiban).

való kapcsolat ekkor elsősorban gazdasági szempontból volt fontos. Ebben szerepet játszott az is, hogy a nemzeti politikai elitcsoportok, de az átmenetet támogató, a várossal foglalkozó szakmai csoportok sem tudtak más utat elképzelni, mint a kizárólag gazdasági dinamizmusra alapozott átalakulást, az európai társadalmi (és városi) rendszerbe történő gazdasági integrációt.

A tények szerint a gazdaság kizárólagosságára koncentráló társadalom- vagy városfejlesztési koncepciók addig megfelelőek, amíg a gazdasági fejlődés szükségletei ezt így kívánják, illetve, amíg nem jönnek létre a paradigmaváltás egyrészt gazdasági, másrészt társadalmi szükségletei.

A paradigmaváltás, vagyis a korábbtól eltérő, másféle gondolkodást elváró gazdasági szükségletek jelentkezését a legutóbbi gazdasági krízis adja, és az ebből is fakadó felismerés, hogy a gazdaság nem kezelhető, nem fejleszthető tovább, csak a társadalmi összefüggések beépítése, a kedvezőtlen társadalmi hatások kezelése, az érintett nemzetek társadalmi jól-létének fejlesztése alapján. A döntéshozók figyelmét erre a különböző társadalmi feszültségek hívják fel, így a városi társadalmak egyre erőteljesebb kritikái, az újfajta lakóhelyi, társadalmi igények, valamint a globális gazdaság kedvezőtlen hatásait bíráló antiglobalizációs mozgalmak, különböző szakmai csoportosulások, tudományos munkák bírálatai.

„A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létig” című kötet ennek a paradigmaváltásnak a jegyében született, a Stiglitz-koncepció, illetve annak előzményei hatására, a társadalmi problémák feltárására és azok enyhítésére elkötelezett kutatói értékrend szerint. A Stiglitz-modell hazai igazolása nem volt célunk, hiszen a stiglitzi koncepció a magyar viszonyoktól eltérő társadalmi kontextusokban, nálunk jóval fejlettebb társadalmi és gazdasági körülmények között jött létre. A társadalmi jól-lét stiglitzi gondolatát, a modellben megfogalmazott főbb összetevőket azonban figyelembe vettük, kiindulópontokként alkalmaztuk, mivel úgy véltük, hogy azok a ma ismert társadalmi beállítottságú felfogások legjobbját képviselik, a jelenséget globális szinten értelmezik.

A modell eredményeit azonban kritikával is figyeltük, elsősorban a túlzott elméleti jelleg miatt. Azok számára, akik ismerik, nyilvánvaló, hogy a Stiglitz-jelentésre alapozott társadalmi fejlődési modell még a maga komplexitásában is inkább elmélet. Nem létezik a gazdasági és a társadalmi fejlődés, a társadalmi jól-lét összefüggéseit, konkrét empirikus tényekben feltárni törekvő, azo-



kat a reálfolyamatok alakulásában igazoló felfogás, sem európai, sem hazai (sem pedig világ) szinten, csak a társadalmi jól-lét bizonyos összefüggéseire koncentrálnó elemzések, tehát inkább rész-eredmények vannak *(ezek részletes leírását a kötet több helyen is megadja)*. Ezért a projektünk fontos törekvése volt a társadalmi jól-lét kérdéskörének empirikus alapú feltárása.

A kritikai hozzáállásunk másik tényezője a területi szempont hiánya volt: a Stiglitz professzornak kijáró minden tiszteletünk ellenére úgy véljük, sajnálatos, hogy a társadalmi jól-lét modell a területi összefüggésekre nem gondolt, a térségi adottságok szerinti különbségek vizsgálatának a jelentőségére nem hívta fel a figyelmet, pedig így az egyes dimenziói túl általánosak maradtak, nem derülnek ki sem a nemzeti, sem pedig a regionális, sem a különböző területi szintű különbségek. A kötetet megalapozó kutatásban tehát kiemelten lényeges volt a területi szempontok szerinti elemzés.

Ez két síkon valósult meg: egyrészt a magyarországi 100 000 főt meghaladó népességű kilenc nagyvárosi térség<sup>4</sup>, másrészt négy hátrányos helyzetű kistérség<sup>5</sup> empirikus vizsgálatainak esetében. Az 5000 fős empirikus vizsgálat fő célja az volt, hogy feltárja a hazai nagyváros-térségekben élők társadalmi jól-létének konkrét jellemzőit, hogy megismerje a nagyvárosokban, azok különböző negyedeiben, illetve az eltérő fejlettségű városkörnyékeken élő, különböző helyzetű társadalmi csoportok jól-lét sajátosságait. Mindezek alapján pedig választ találjon arra a kérdésre, hogy a társadalmi jól-lét jellegzetességei mennyiben függnek az érintett népesség területi elhelyezkedésétől és mennyiben a társadalmi, strukturális (iskolázottsági, foglalkozási, jövedelmi, demográfiai) pozícióktól.

<sup>4</sup> A nagyváros-térségi kutatásban 5000 fős reprezentatív mintára alapozott felvétel történt. A vizsgált városi térségek a következők voltak: Budapest, Debrecen, Szeged, Miskolc, Pécs, Győr, Nyíregyháza, Kecskemét, Székesfehérvár és ezek térségei. Ez a felvétel a Kodolányi János Főiskola alprogramja keretében valósult meg, a felvétel a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. készítette 2014. január 9. és 2014. március 17. között. A kutatási módszerek részletes leírását lásd a függelékben.

<sup>5</sup> A négy hátrányos helyzetű kistérség (vagyis a Sarkadi, a Sásdi, a Fehérgyarmati és a Sárospataki kistérségek) esetében 1600 főre kiterjedő reprezentatív felvétel készült, amelyet a konzorcium egy másik tagja, az MTA KRTK RKI végzett. A felvételt szintén a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. készítette, 2014. február 21. és 2014. március 23. között. Ebben a kötetben csupán az adott alprojekt néhány fontosabb eredményét közöljük.

Az úgynevezett „jól-lét deficit”<sup>6</sup> térségekre koncentrálnó 1600 fős felvétel elemzése kapcsán hasonló célok fogalmazódtak meg, a kutatási koncepció felfogása, de a két nagy felvétel eredményeinek összehasonlításai törekvései miatt is. Ennek eredményeként nemcsak azt akartuk megtudni, hogy milyen különbségek, illetve milyen hasonlóságok vannak a nagyváros-térségi és a hátrányos kistérségi társadalmi jól-lét jellemzők között, hanem arra is kíváncsiak voltunk, hogy a különbségek, illetve a hasonlóságok a területi (tehát a városi, vagy a vidéki definiáltságokkal) vagy a strukturális (tehát az iskolázottsági, foglalkozási, jövedelmi, demográfiai) különbségekkel függenek össze.

A kilenc nagyvárosi térség kiválasztását és empirikus vizsgálatát még egy igen lényeges szempont indokolta: egy 2005-ben, szintén ezekben a városi térségekben megvalósított kutatás eredményeivel történő összehasonlítás lehetősége. Ezt meg is tettük, amelynek eredményeként fontos változásokat is rögzítettünk, s ez a kötet egyik kiemelkedő jelentőségét adja. Hiszen az empirikus alapú, nagyváros-térségi részfejezeteken végighúzódnó összehasonlító törekvés adott módot arra, hogy leírjuk, s hogy értelmezzük: mi is történt a magyarországi nagyvárosi térségek társadalmi szerkezetében, és egyéb jellegzetességeiben 2005 és 2014 között, a rendszerváltozás és a globalizáció mai hatásai szerint. Reméljük, hogy ezzel a hazai város- és regionális szociológia egy új eredményét is hoztuk.

A könyv egy másik lényeges elemzési iránya a társadalmi jól-lét és a versenyképesség összefüggéseinek a feltárása volt. Ennek során azt néztük meg, hogy a (stiglitz értelemben) jól-létben élő nagyvárosi népesség jobb versenyképességi pozícióban van-e, jobban megállja-e a mai viszonyok között a helyét, sikeresebb és elégedettebb-e, mint azok, akik jóléti szintje alacsonyabb, mint az előző csoporté.

A könyv szerkezetét nézve: az előszót követő bevezető tanulmány néhány általánosabb trendet, az európai, közte a nyugat- és a kelet-közép-európai, illetve a kapcsolódó magyar folyamatokat mutatja be. Az első fejezet a társadalmi jól-lét, valamint a versenyképesség tematikáját megalapozó, néhány fontosabb elméleti megközelítésnek ad helyet. A második fejezet a térségi társadal-

<sup>6</sup> Timár Judit és Kovács Katalin szóhasználatára szerint.

mi egyenlőtlenségekre koncentrálni, miközben keresi a társadalmi jól-lét viszonyokkal való összefüggéseket is. A harmadik fejezet a nagyvárosi térségek differenciált övezeteiben élők társadalmi jól-létének részletes elemzését adja, a negyedik fejezet pedig a jól-lét deficitesebb térségeket mutatja be. Az ötödik fejezet tárgyalja a versenyképesség ügyét, a nagyvárosi térségek gazdasági és társadalmi versenyképességének a statisztikai és a vélemény alapú vizsgálatán keresztül. A hatodik fejezet a társadalmi jól-lét területi és társadalmi strukturális meghatározottságait elemzi. A hetedik, egyben összegző fejezet az általánosabb érvényű eredményeket foglalja össze. Egyben egyfajta választ ad a kötet címében megfogalmazott, inkább törekvésre (vagy talán reményre) mint valóságra: miként és hogyan juthatunk, eljuthatunk-e egyáltalán a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lélig? A kutatás módszertani hátterét, az irodalmak jegyzékét, a szerzők bemutatását, az ábrák, táblázatok jegyzékét a függelék tartalmazza.

Sok mindenkinek köszönhetjük ezt a kötetet, a meghatározó eredményeket. Mindenekelőtt a győztes projektnek. A „*Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés*” című (TÁMOP 4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 számú) kutatási projekt 2013. március 1. és 2015. február 28. között valósult meg, konzorciumi keretben: a Kodolányi János Főiskola mint konzorciumvezető, a győri Széchenyi István Egyetem, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, mint konzorciumi tagok közös együttműködése alapján. A sikeres együttműködést nagyon köszönöm a konzorciumi partnereknek, a projekt (ezen a könyvön túlmutató) egyéb kutatási irányait megvalósító kollégáknak. Köszönet jár a projekt felügyeleti szervének (Európai Szociális Alap Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft.) is, de kiváltképp a Kodolányi János Főiskola rektorának, Szabó Péternek és Hervainé Szabó Gyöngyvérnek, a Kodolányi János Főiskola tudományos rektorhelyettesének, akivel nemcsak végig szoros munkakapcsolatban dolgoztunk, hanem akivel közösen dolgoztunk ki a pályázat fő szempontjait is. Schattmann Ágnes projektmenedzser pontos és szakszerű munkáját is nagyon köszönöm, nélküle aligha boldogultunk volna a különböző előírások bonyolult szövevényei, a határidők teljesítésének szükségességei között. Köszönöm a Gazdasági és a Humánpolitikai Osztály munkatársainak gyors és pontos munkáját is.

A kötet kidolgozásában, az egyes tanulmányok megírásában számosan vettek részt, ők a szerzőtársaim, akik odaadó, lelkes munkáját kiemelten köszönöm. Kovács Zoltánnak, a kötet lektorának értékes megjegyzéseit is köszönjük. A könyv kiadását a projektet megvalósító Kodolányi János Főiskolának, a könyv nyomdai előkészítését, az ízléses és igényes borítótérvet a Vividesign munkájának, személyesen Gönczö Virág Viktóriának és Juhász Tamásnak, a szöveg technikai javítását pedig Szép E. Kingának, valamint Berki Mártonnak és Halász Leventének köszönjük. Köszönettel gondolunk azokra az emberekre is, akiket a vizsgálataink során felkerestünk, akik véleményét kérdeztük, nélkülük ez munka nem jöhetett volna létre. Végül köszönettel tartozom a családomnak a megértésükért és a türelmükért, amire az egész kutatás és a könyv megírása (de főként a szerkesztői teendők) idején igencsak szükség volt.

Budapest, 2015.

**Szirmai Viktória**

*A könyv szerkesztője, a kutatás vezetője*